

I.M. КОЧАН

ВЕЛИКА ПОДІЯ В БІОЛОГІЧНІЙ ТЕРМІНОГРАФІЇ
Рецензія на «Словник української біологічної термінології»

К.: КММ, 2012. – 744 с.

Наприкінці 2012 р. побачив світ «Словник української біологічної термінології», який уклали академік НАН України Д.М. Гродзинський, професор Л.О. Симоненко та група вчених відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України: М.П. Годована, С.В. Овсейчик, Л.В. Туровська, Н.О. Яценко, Л.М. Василькова. Відповідальні редактори: Д.М. Гродзинський, Л.О. Симоненко, відповідальний секретар — кандидат філологічних наук Л.В. Туровська. Цей колектив став вдалим тандемом фахівців з біології та філологів.

У передмові до словника зазначено, що це *«перша в українській лексикографії праця, що охоплює найуживанішу українську біологічну термінологію та її відповідники в російській та англійській мовах»*. До реєстру словника ввійшла загальнонаукова та широковживана термінологія біологічних наук, зафіксована в науковій, науково-популярній, навчальній та інформативно-реферативній літературі, енциклопедичних, загальномовних і спеціальних словниках. Упорядники свідомо оминули застарілі, вузькофахові терміни і новотвори, не апробовані фахівцями.

Видання охоплює понад 80 тис. термінів-однословів та словосполучень з молекулярної і системної біології, біоінформатики, епігеноміки, біоніки, космічної біології, генної інженерії, цитогенетики, біоінформатики, радіаційної біології, фотобіології, біоінженерії, біотелеметрії, квантової біології, біоспелеології тощо.

Цей тримовний тлумачно-перекладний словник містить українські й іншомовні терміни з їхньою українською дефініцією та російськими й англійськими відповідниками. З упевненістю можна констатувати, що така праця не має аналогів у вітчизняній термінографії.

Видані в різний час в Україні термінологічні словники біологічного циклу були переважно перекладними. Основний словниковий «бум» припадає на кінець XIX — перші десятиліття XX ст. Цю справу розпочав природознавець, педагог, письменник, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка

Іван Григорович Верхратський, який написав перші україномовні шкільні підручники з зоології, ботаніки, мінералогії. Широко використовуючи лексику народних говорів, він заклав основи української наукової термінології з природознавства. Його перу належить перший латинсько-німецько-український словник з природничої номенклатури і термінології та словник місцевих ботанічних термінів і номенклатури. Вагомим внеском у систематизацію біологічної термінології стали також праці М.І. Мельника і С.С. Паночіні. Низку словників було видано природничим відділом Інституту української наукової мови ВУАН, очолюваним академіком П.А. Тутковським. Через певні об'єктивні причини словникарську роботу в Україні було відновлено лише в 60-ті роки ХХ ст., за так званої «хрущовської відлиги».

Предтечею рецензованого словника був тритомний «Російсько-український словник наукової термінології», другий том (1996) якого присвячено біологічним, хімічним і медичним термінам.

«Словник української біологічної термінології», у якому зафіксовано лише усталені в мові лексичні одиниці, граматичні форми, наголоси, що відповідають вимогам сучасного правопису, вигідно відрізняється від попередніх біологічних словників типом і побудовою. Завдання словника полягає в тому, щоб дати читачеві максимум відомостей щодо сучасного стану української біологічної терміносистеми, а також еквівалентних форм вираження того самого поняття в російській та англійській мовах. Видання охоплює нормативну термінологію біологічних наук, назви окремих представників флори і фауни, культивованих у сільському господарстві, лікарських фармацевтичних рослин.

Реєстрові українські терміни подано в алфавітному порядку в їхній вихідній формі: іменники в називному відмінку однини (**аме́ба** *рос.* амёба, *англ.* amoeba — найпростіша одноклітинна тварина, яка не має сталої форми); прикметники й дієприкметники в називному відмінку однини чоловічого роду (**біогенетичний** *рос.* биогенетический, *англ.*

biogenetic), за винятком субстантивованих прикметників, що позначають вищі таксономічні одиниці рослинного та тваринного світу, які подано у формі називного відмінка множини (**жабу́рникóві**, -их, *ім., мн. рос.* водокра́совые, *англ.* frog's-hit elodea family — родина багаторічних водяних рослин із класу однодольних). Після реєстрового слова, його російського та англійського еквівалентів і дефініції подано найпоширеніші терміни-словосполучення, в яких це слово вживається, з їхніми дефініціями, наприклад, **при́кус**, -у (*рос.* прикус, *англ.* bite) — взаєморозміщення верхніх і нижніх зубних рядів за їхнього змикання; **п. відкритий** (*рос.* прикус откры́тый, *англ.* open bite) — патологічне розміщення зубних рядів, за якого змикаються лише моляри, а між передніми зубами (іноді й боковими) є щілини; **п. глибо́кий ...**, **п. моло́чний** ... та ін. Найбільшими за обсягом є статті з реєстровими словами **рослина** (94 терміни-словосполучення), **орган** (30 словосполучень), **організм** (29 словосполучень).

У реєстр словника поряд з українськими термінами включено чимало іншомовних термінів або утворень з іншомовними компонентами, зокрема: з **грецькими** коренями (*антибіоти́ки*, *генети́ка*, *лейкопла́сти*), **латинськими** (*агло́тинація*, *деструкція*, *медіатор*), **греко-латинськими** компонентами (*аре́алогія*, *біофі́льтр*, *вірусоло́гія*), **французькими** (*ета́лон*, *кашало́т*, *маніо́к*), **англійськими** (*джгу́т*, *мімі́крія*, *онда́тра*), **німецькими** (*кофе́їн*, *мушля*) та з **інших мов** (*каста* — португальське, *майора́н* — італійське, *манго* — тамільське), що свідчить про спільний міжнародний термінофонд національної терміносистеми.

Працюючи над словником, упорядники часто стикалися з тлумаченням міжгалузевих термінів, які з однаковим або дещо відмінним розумінням поняття виступають у кількох галузевих термінологічних системах. Чимало загальновідомих термінів у біології набувають іншого значення. Приміром: *індукція* у фізиці — збудження електрорушійної сили в якому-небудь провіднику під час його руху в постійному магнітному полі

або при зміні магнітного поля; *індукція* в біології — 1) виникнення процесів розвитку в певній частині (групі клітин) ембріонів; 2) властивість клітин синтезувати певні ферменти; 3) процес утворення ферменту; 4) розвиток клітин за дії речовин, які виділяють інші клітини.

Слід віддати належне укладачам за надання переваги національним термінам: *буряк, вічко, живокіст, лялечка, обніжки* тощо.

До словника включено чимало термінів-комполітів, не зафіксованих у загальномовних словниках: *двозернянка, жовтозілля, квітконіжка, перехреснозапильник, сумкоспора* тощо. Чимало цих термінів упорядники запозичили з народних джерел, деякі створили за аналогією до наявної у мові моделі. Цікавими є також неоніми на зразок: *дзижчальця, дихальця, заляльковування, носійство, оцвітина*. Усе це ще раз переконує нас у безмежному багатстві української мови, у гнучкості і красі її лексичного складу.

Однак нам видається, що серед реєстрових слів є такі, які можна б було замінити іншими назвами. Так, замість слова *пучок* сьогодні пропонують вживати *жмут*, *щука* — *щупак*, а розоцвіті — *рожевоцвіті*.

До багатьох термінів у кінці словникової статті подано синоніми, наприклад: **індігофэра** (рос. индигофэра, англ. indigo plant) — рід рослин родини бобових, трави або чагарники з непарноперистим листям, поширені в тропіках і субтропіках. Існує понад 700 видів, багато з яких містять речовину індиан, з якої добувають темно-синій барвник індиго. Син. **індігнос**. Аналогічно синоніми запропоновано до термінів: **каріолімфа** (син. *каріоплазма*); **охрястя** (син. *перихорд*); **падь** (син. *медвяна роса*); **радіорезистентність** (син. *радіостійкість*); **ядерце** (син. *нуклеола*) та ін.

У реєстрі переважають іменники і прикметники, причому є чимало субстантивованих прикметників, які позначають вищі таксономічні категорії рослинного і тваринного світу. Дієслова у словнику спорадичні, їхню

функцію перебрали на себе віддієслівні іменники з нульовим суфіксом чи суфіксом *-ни(я)*. Термінів з інших частин мови не зафіксовано.

Упорядники словника добре обізнані з біологією та її терміносистемами. Зокрема, академік Д.М. Гродзинський, якого двічі обирали академіком-секретарем Відділення загальної біології НАН України, і нині успішно керує розвитком біології в Академії, звертаючи особливу увагу на формування нових перспективних наукових напрямів. Упродовж багатьох років він є також незмінним головою Комітету наукової термінології НАН України. Л.О. Симоненко — учений секретар Комітету наукової термінології НАН України, автор і співавтор понад 150 наукових праць і навчальних посібників з лексикології та термінології, редактор-лексикограф 20 термінологічних словників, засновник і відповідальний редактор збірника наукових праць «Українська термінологія і сучасність» (1996–2009), автор низки статей, присвячених проблемам розвитку й унормування сучасних терміносистем. Усі автори видання є досвідченими, висококваліфікованими фахівцями з термінологічної лексикографії.

Отже, академічний «Словник української біологічної термінології», що вийшов під егідою Національної академії наук України, Інституту української мови НАН України та Комітету наукової термінології НАН України, став результатом плідної співпраці біологів та філологів.

Видання адресовано науковцям, викладачам і студентам, учням і вчителям загальноосвітніх шкіл, редакторам, журналістам, усім, хто прагне поглибити свої знання в біологічній галузі. Словник стане настільною книгою на заняттях з української мови за професійним спрямуванням, допоможе студентам природничих спеціальностей опанувати наукові поняття, розкриє секрети безмежного простору українського слова.